

ДАВНІСТЬ ЯК ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

PRESCRIPTION AS LEGAL CONSTRUCTION IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE

Головчак М.М.,

*суддя Рівненського міського суду,
здобувач Київського університету права
Національної академії наук України*

У статті аналізуються питання давності як юридичної конструкції в кримінальному праві. Визначено п'ять елементів давності, якими визнаються певний строк, визначений у КК України; підстава застосування давності; об'єкт, з приводу якого виникають відповідні правовідносини; суб'єкти правовідносин, які «зачіпає» давність; юридичні наслідки, які настають в результаті закінчення строків давності. Запропоновано визначення поняття «давність» як юридичної конструкції в кримінальному праві України.

Ключові слова: давність, юридична конструкція, структура юридичної конструкції, час, строк.

В статье анализируются вопросы давности как юридической конструкции в уголовном праве. Определены пять элементов давности, которыми признаются: срок, определенный в УК Украины; основание применения давности; объект, по поводу которого возникают соответствующие правоотношения; субъекты правоотношений, которых «за-трагивает» давность; юридические последствия, наступающие в результате истечения сроков давности. Предложено определение понятия «давность» как юридической конструкции в уголовном праве Украины.

Ключевые слова: давность, юридическая конструкция, структура юридической конструкции, время, срок.

The issues of legal construction limitations as in criminal law. Identified five elements of limitations, which are recognized as the term defined in the Criminal Code of Ukraine, the base application of limitation, an object about which there are relevant legal, legal entities, which «affects» prescription; legal consequences occurring as a result of the statute of limitations. Proposed definition of «prescription» as a legal construction of criminal law in Ukraine.

Key words: prescription, legal construction; the structure of the legal constructions, time, date.

Постановка проблеми. У теорії кримінального права традиційно давність розглядається або як відповідне поняття, або як інститут кримінального права. Однак, на нашу думку, найбільш повно з'ясувати правову сутність давності в кримінальному праві України можна через категорію юридичної конструкції.

Стан дослідження. Загальнотеоретичну розробку проблем юридичних конструкцій здійснювали: С.С. Алексєєв, В.М. Баранов, Я.Я. Вопленко, А.А. Деревнін, Ж.О. Дзейко, А.О. Дутко, О.В. Зінченко, Д.А. Керимов, Н.М. Коркунов, П.І. Люблінський, Ю.Л. Марєєв, Д.С. Пономарьов, М.М. Тарасов, В.В. Чевичелов, А.Ф. Черданцев, Р. Ієрінг. Різні аспекти галузевого та прикладного використання категорії «юридична конструкція» розглядали такі вчені: І.І. Бабін, В.В. Горюнов, А.В. Іванчин, О.О. Книженко, К.К. Панько, О.В. Чепік та інші. Однак давність як юридична конструкція кримінального права України не була предметом дослідження науковців. Насамперед, коротко визначимося з тим, що таке юридична конструкція та яку структуру має відповідна конструкція давності в кримінальному праві України.

Метою статті є аналіз поняття давності як юридичної конструкції у кримінальному праві України, виділення та характеристика її елементів.

Виклад основного матеріалу. На ранніх етапах розвитку права сформувалося два підходи до розуміння категорії «юридична конструкція»: статично-структурний та процесуально-генетичний. У першому випадку йшлося про процедуру створення поняття (його конструювання) та про саме поняття, створене в результаті цієї процедури [1, с. 4-8]. Про-

цесуально-генетичний підхід до сутності юридичної конструкції полягає в тому, що юридична конструкція – це форма ідеалізації, сходження від конкретних фактичних даних юридичних норм до абстрактного поняття [2, с. 82-85], за якого в основу її побудови покладено логічні прийоми дедукції, індукції, абстракції [4, с. 118-122].

Сучасні уявлення про сутність юридичних конструкцій можна згрупувати в чотири види. По-перше, юридична конструкція як засіб юридичної техніки (С. Алексєєв, Д. Керимов, Р. Лукич, А. Черданцев та інші) [5, с. 12-19]. По-друге, юридична конструкція як науковий засіб пізнання правової дійсності (А. Черданцев, Ю. Фогельсон) серед сукупності гносеологічних засобів правознавства [5, с. 76], як абстрактна правова модель. По-третє, юридична конструкція як субстанціальна одиниця права, елемент його змісту, формою об'єктивізації якої є позитивне право (С. Алексєєв) [6, с. 280-281]. По-четверте, юридичні конструкції як онтологічна основа юридичного дослідження, як інтелектуальна складова аналітичної юриспруденції, що здатна бути концептуальним джерелом права (М. Тарасов, Д. Пономарьов) [7, с. 27].

У теорії права сформувалося своє уявлення про структуру юридичних конструкцій. Так, Н.М. Коркунов до її елементів відносив права та обов'язки [8, с. 422]. С.С. Алексєєв окрім цих елементів виокремлював форми відповідальності суб'єкта [9, с. 275]. Вважаємо, що елементи юридичної конструкції не можуть бути сталими. Їх набір залежить від предмета та методу правового регулювання тієї чи іншої галузі права. Такої ж думки дотримується й О.В. Зінченко [10, с. 142].

Не заглиблюючись у проблему предмету та методу правового регулювання кримінального права, зазначимо, що нам імпонує підхід А.В. Альференко, яка вважає, що предметом кримінально-правового регулювання є поведінка людей у межах суспільних відносин. Виникнення кримінально-правових відносин пов'язується з наявністю юридичного складу, елементами якого є вчинення діяння, передбаченого статтею Особливої частини КК України (у тому числі злочину), а також встановлення правоохоронними органами та (або) судом усіх обставин, що дозволяють оцінити поведінку особи з позиції кримінальної відповідальності. Сторонами цих відносин виступають, з одного боку, суд або посадові особи відповідних правоохоронних органів, а з іншого – особа, яка вчинила діяння, передбачене статтею Особливої частини КК України. На думку цього ж дослідника, метод правового регулювання кримінального права – це спосіб упорядкування поведінки правозастосовних органів (суду, посадових осіб правоохоронних органів) у рамках суспільних відносин, що становить систему взаємопов'язаних елементів – засобів (зобов'язань: активних і пасивних (заборон) та дозволів) і прийомів кримінально-правового регулювання (притягнення особи до кримінальної відповідальності, незастосування кримінальної відповідальності та звільнення від неї) [11, с. 11-12].

Характеризуючи давність як юридичну конструкцію кримінального права, звернемо увагу на те, що слово «давність» в українській мові означає: 1. Велику часову віддаленість виникнення, здійснення чого-небудь; давноминулі часи. 2. Довгочасне існування, застарілість // Час, протягом якого зберігається що-небудь. 3. Термін, протягом або після якого втрачається або набувається право на що-небудь [12, с. 271].

Вчені-криміналісти також пов'язують давність з закінченням певних строків, визначених у законі (а точніше – ототожнюють поняття «давність» та «строк давності»). Так, Ю.В. Баулін вказує, що строк давності – це «передбачений КК певний проміжок часу після вчинення злочину, вплив якого є підставою звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності» [13, с. 158]. Аналогічну думку висловлювали й інші науковці. Відповідне ототожнення помітне і в інших наукових працях [14, с. 67; 15, с. 18].

Так, першим елементом давності як юридичної конструкції в кримінальному праві є певний строк, визначений у КК України. При цьому потрібно пам'ятати, що час не підлягає правовому регулюванню, він об'єктивний, а його перебіг – безповоротний. Засобом впливу на поведінку людей використовується не філософська категорія «час», а строк, який поєднує об'єктивні та суб'єктивні начала [16, с. 4].

Як зазначалось вище, вчені-криміналісти досить часто ототожнюють поняття «давність» та «строк давності». Однак ще Д.І. Мейер нарікав на те, що досить часто під давністю розуміють саме давніший строк, вживаючи, наприклад, «сплив (закінчення) давності», «минуло дві, три давності» тощо

[17, с. 69]. Такі ж вирази використовуються і в КК України: «перебіг давності» (ч. 2, 3 ст. 49, ч. 3, 4 ст. 80 КК України), «питання про застосування давності» (ч. 4 ст. 49, ч. 5 ст. 80 КК України).

Зазначимо, що загальноправовою властивістю будь-яких строків при нормативному регулюванні суспільних відносин є те, що вони слугують для нормативного вираження тривалості певних часових періодів та забезпечують нормальну протяжність (ритм) юридичного процесу. Закінчення певного строку є надзвичайно важливим в юридичній конструкції давності, в якій строк – це не проста форма прояву календарного часу, а є одним з ідеальних (абстрактних) уявлень про нього. Враховуючи конструктивні особливості давності, що пов'язані, з одного боку, зі специфікою її протікання за різних обставин, а з іншого, з абстрактними уявленнями законодавця про властивості соціальних форм часу, відповідними властивостями наділяється і давність в цілому. Вона може мати тривалість (текти), перериватися, зупинятися, відновлюватися і продовжуватися. Відповідні властивості має не давність як юридична конструкція в кримінальному праві України, а строк такої давності. При цьому, на нашу думку, строк є первинним по відношенню до давності як юридичної конструкції. Тому давність і характеризується властивостями часу.

Отже, поняття «давність» та «строк давності» співвідносяться як ціле та частина. Давність – це юридична конструкція в кримінальному праві України (ціле), а строк давності – її елемент (частина). Тому, на нашу думку, термінологічно неточними є такі вирази в КК України: «перебіг давності» (ч. 2, 3 ст. 49, ч.ч. 3, 4 ст. 80 КК України), «питання про застосування давності» (ч. 4 ст. 49, ч. 5 ст. 80 КК України). В цих випадках потрібно вести мову про строки давності. Тому відповідні законодавчі формулювання доцільно викласти так: «перебіг строків давності» та «питання про застосування строків давності».

Другим елементом давності як юридичної конструкції кримінального права України є підстава її застосування. У теорії кримінального права з'ясування цього питання є дискусійним.

На думку одних дослідників, підставою застосування давності є недоцільність притягнення до кримінальної відповідальності через певний проміжок часу (П.Я. Мшвеніярадзе) [18, с. 74]. Інші вважають, що підставою застосування давності є та обставина, що через певний проміжок часу відпадає суспільна небезпечність самого діяння та особи, яка його вчинила (А.А. Герцензон, М.Д. Дурманов, П.А. Фелелов [19, с. 265; 20, с. 29; 21, с. 105]). Також існує думка про те, що в основі застосування давності покладено обставини процесуального характеру. На думку прихильників цієї точки зору, через певний проміжок часу складно виявити сліди злочину, істотно ускладнюється досудове розслідування, втрачають силу докази, забуваються або спотворюються в пам'яті відомості, що відомі свідкам, потерпілим тощо (Х.Д. Алікперов, М.Б. Кострова [22, с. 61-62; 23, с. 49]). Ще одна точка зору полягає в тому, що

підставою застосування давності є принцип гуманізму (В. Зиков [24, с. 9]).

Погодимось з тим, що особа є найбільш суспільно небезпечною в момент вчинення злочину або протягом певного проміжку часу після цього. Тому запізніле реагування держави на вчинений злочин або виконання обвинувального вироку суду перетворює відповідальність особи, призначене їй покарання в недоцільний акт помсти за вчинений злочин. Якщо після вчинення злочину проходить певний проміжок часу, і особа не ухиляється від досудового слідства та суду, не скоює нового злочину, то це фактично означає, що така особа перестала бути суспільно небезпечною (втратила суспільну безпеку).

Однак не можемо погодитися з тим, що особа звільняється від кримінальної відповідальності або від відбування покарання з випробуванням у зв'язку із давністю через те, що вона перестала бути суспільно небезпечною або її суспільна небезпека істотно знизилася. Адже суспільна небезпека особи не може існувати окремо від суспільної небезпеки самого злочину, яка здатна існувати й у тих випадках, коли минув певний строк, визначений у законі.

Неприйнятність такої точки зору можна обґрунтувати ще й тим, що надзвичайно складно визначити показники суспільної небезпеки особи, а тим більше те, чи була вона втрачена або істотно знижена. У ст. 7 КК УСРР 1922 року під впливом поглядів соціологічної школи права було закріплено, що небезпека особи виявляється вчиненням дій, шкідливих для суспільства, або діяльністю, яка свідчить про серйозність загрози громадському порядку [25]. Окремі науковці також зазначали, що «... суспільна небезпечність особи знаходить своє вираження, насамперед, у вчиненні злочину, а в подальшому визначається, у першу чергу, ступенем можливості вчинення нею нового тотожного або однорідного злочину» [13, с. 154]. П.А. Фефелов обґрунтовано вважає цю позицію невваженою, оскільки вона, на його думку, нагадує поняття «небезпечного стану особи». Далі цей науковець пише, що моментом виникнення суспільної небезпеки особи є момент вчинення злочину, а точніше – момент визнання цього діяння злочином. Однак це не означає, що особа, яка вчинила злочин, вже не є суспільно небезпечною. Навпаки, з'являється можливість вчинення нею нових злочинів. Тобто, основним показником суспільної небезпеки особи є вчинення нею суспільно небезпечного діяння [26, с. 137-138].

Суспільна небезпека особи не має правового значення без зв'язку з суспільною небезпечною злочину. В кримінально-правовому значенні суспільно небезпечною є лише осудна особа, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність та вчинила винне протиправне суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність). Як зазначається в науковій літературі, між злочином та суспільною небезпечною особою існує такий закономірний зв'язок: якщо вчинено злочин, то особа, яка його скоїла, є суспільно небезпечною [27, с. 12]. Тобто, на думку Б.В. Волженкіна, вчинення особою конкретного злочину виступає

єдиною підставою для визнання особи суспільно небезпечною. На нашу думку, суспільна небезпека особи, яка вчинила злочин, охоплюється суспільною небезпечною діяння. Як ми зазначали вище, особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності та від відбування покарання лише в тому випадку, коли до моменту закінчення строків давності кримінальний закон розглядає вчинене діяння злочином, однією з обов'язкових ознак якого є суспільна небезпека. Тому й закінчення певного строку ще не означає, що особа перестала бути суспільно небезпечною або її суспільна небезпека істотно знизилася. На момент закінчення строків давності, визначених в кримінальному законі, особа, як і сам злочин, повинна бути суспільно небезпечною.

Враховуючи викладене вище, вкажемо, що другим елементом давності як юридичної конструкції в кримінальному праві України є підстава її застосування, якою потрібно визнавати недоцільність притягнення особи до кримінальної відповідальності та призначення їй реального покарання у зв'язку з тим, що виправлення особи, а також запобігання вчиненню нею нових злочинів можливе без відповідного реагування з боку держави на злочин, який був вчинений у минулому.

Третім елементом давності як юридичної категорії в кримінальному праві України є об'єкт, з приводу якого виникають відповідні правовідносини. Зазначимо, що в теорії кримінального права існують різні точки зору щодо сутності таких правовідносин, їх видів. З урахуванням предмету вивчення зазначимо, що об'єктом давності як юридичної категорії у кримінальному праві України є охоронні кримінально-правові відносини, які виникають з моменту вчинення злочину.

Четвертим елементом давності як юридичної категорії в кримінальному праві України також є суб'єкти правовідносин, яких «зачіпає» давність. Ними є суб'єкти охоронних кримінально-правових відносин, тобто особа, яка вчинила злочин (з одного боку) та держава в особі уповноважених органів, які й застосовують кримінальний закон до конкретної життєвої ситуації.

П'ятим елементом давності як юридичної категорії в кримінальному праві України також є юридичні наслідки, які наступають в результаті закінчення строків давності. Такими наслідками, як це зазначається у ст. 49 та 80 КК України, є звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від відбування покарання. Саме у зв'язку з настанням цих юридичних фактів припиняються охоронні кримінально-правові відносини.

Висновки. Отже, на підставі з'ясування елементів давності запропонуємо таку дефініцію поняття «давність». Це юридична конструкція в кримінальному праві України, за допомогою якої в кримінально-правових нормах фіксується взаємодія часу та правових відносин та складається зі строку, визначеного в кримінальному законі, підстави застосування давності, об'єкта, з приводу якого виникають правовідносини, їх суб'єктів та юридичних наслідків давності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пономарев Д.Е. Генезис и структура юридических конструкций: Подходы к пониманию / Д.Е. Пономарев // Академический юридический журнал. – 2005. – № 2. – С. 4–8.
2. Иеринг Р. Юридическая техника / Р. Иеринг. – М. : Статут, 2008. – 231 с.
3. Люблинский П.И. Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса / П.И. Люблинский : под. ред. и с предисл. В.А. Томсинова. – М. : Зерцало-М. – 2004. – 248 с.
4. Черданцев А.Ф. Юридические конструкции, их роль в науке и практике / А.Ф. Черданцев // Правоведение. – 1972. – № 3. – С. 12–19.
5. Черданцев А.Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике / А.Ф. Черданцев. – Екатеринбург : Наука, 1993. – 192 с.
6. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С.С. Алексеев. – М. : Норма, 2001. – 752 с.
7. Тарасов Н.Н. Юридические конструкции в праве и научном исследовании (методологические проблемы) / Н.Н. Тарасов // Российский юридический журнал. – 2000. – № 3. – С. 25–36.
8. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права: издание восьмое / Н.М. Коркунов. – СПб. : Издание Юридического книжного магазина Н.И. Мартынова, 1908. – 354 с.
9. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х т. – Т. 2. – М. : Юридическая литература, 1982. – 360 с.
10. Зінченко О.В. Юридичні конструкції як складова юридичної (правотворчої) техніки / О.В. Зінченко // Держава і право. – 2010. – Вип. 51. – С. 56–61.
11. Альференко А.В. Метод регулирования в уголовном праве : автореф. дисс. на соиск. ученой степ. канд. юрид. наук : спец. : 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / А.В. Альференко. – Екатеринбург, 2013. – 29 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
13. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія / Ю.В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
14. Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания / В.В. Скибицкий. – К. : Наукова думка, 1987. – 181 с.
15. Ткачевский Ю.М. Давность в советском уголовном праве / Ю.М. Ткачевский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 128 с.
16. Бужинский Г.П. Процессуальные сроки в советском гражданском производстве : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс ; арбитражный процесс» / Г.П. Бужинский. – М., 1987. – 21 с.
17. Мейер Д.И. Русское гражданское право: в 2-х ч. ч. 1: по исправленному и дополненному 8-му изд., 1902 г. / Д.И. Мейер. – М. : Статут, 1997. – 290 с.
18. Мшвениерадзе П.Я. Институт давности в советском уголовном праве / П.Я. Мшвениерадзе. – Тбилиси : Сабчота Сакартвелло, 1970. – 291 с.
19. Герцензон А.А. Уголовное право. Часть Общая : учеб. пособ. / А.А. Герцензон. – М. : РИО ВЮА, 1948. – 496 с.
20. Дурманов Н.Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву / Н.Д. Дурманов. – М. : Госюриздат, 1955. – 212 с.
21. Фефелов П.А. Критерии установления уголовной наказуемости деяний / П.А. Фефелов // Советское государство и право. – 1970. – № 11. – С. 101–105.
22. Аликперов Х.Д. Освобождение от уголовной ответственности : учебно-метод. пособ. / Х.Д. Аликперов. – Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – 128 с.
23. Кострова М.Б. Применение норм о давности уголовной ответственности органами внутренних дел : дисс. на стиск. учен. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / М.Б. Кострова. – М., 1992. – 260 с.
24. Зыков В. Исчисление сроков давности привлечения к уголовной ответственности за деяния / В. Зыков // Советская юстиция. – 1968. – № 10. – С. 5–6.
25. Уголовный кодекс УССР : утв. Всеукраинским Центральным исполнительным Комитетом 23 августа 1922 г. ; введен в действие с 15 сентября 1922 г. – Х. : Издание Наркомюста, 1922. – 142 с.
26. Фефелов П.А. Общественная опасность преступного деяния / П.А. Фефелов // Советское государство и право. – 1977. – № 5. – С. 135–138.
27. Волженкин Б.В. Общественная опасность преступника и ее значение для уголовной ответственности и наказания по советскому уголовному праву : автореф. дисс. на стиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. : 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Б.В. Волженкин. – М., 1964. – 19 с.